

ВІДГУК

офіційного опонента Лановик Зоряни Богданівни
на дисертацію Бондарук Людмили Василівни
«Роль символу в структурі символістського наративу
(на матеріалі творів Марселя Пруста і Моріса Метерлінка)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури

Сучасне українське літературознавство, остаточно позбувшись кон'юнктури радянської епохи, входить у новий етап свого розвитку. На сьогодні особливу цінність становлять дослідження, які поступово заповнюють «білі плями» на карті вітчизняної гуманітаристики, що залишилися внаслідок певних заборон чи ідеологічних табу минулого століття. Також великої ваги набувають розвідки, що активно запроваджують напрацювання світової науки, не нехтуючи при цьому українськими пріоритетами, особливо коли йдеться про аналіз багатогранних складних культурно-мистецьких феноменів, що вимагають виходу за вузькі межі філологічної площини у сфери суміжних наукових дисциплін. Усі ці риси притаманні дисертації Людмили Василівни Бондарук, в якій викладена нова і цікава авторська концепція ролі символу в структурі символістського наративу.

Передусім варто звернути увагу на актуальність і новизну запропонованого дослідження. Проблема символу та символічності мислення у радянському літературознавстві справді належала до «непопулярних» та «замовчуваних». І хоча авторка дисертації пов'язує такий стан речей із негативним ставленням офіційної науки до модернізму, де найбільше оприсутнився потенціал символічного мислення (С.19), але водночас можемо говорити і про особливу сутність символу – вихід у трансцендентне, що, природно, робило його «чужим» і «небажаним» для науки, яка апріорі базувалася на підвалинах атеїзму.

Ця риса – поєднання іманентних та трансцендентних площин – неймовірно ускладнює будь-яке дослідження, оскільки вимагає залучення суміжних сфер гуманітарного знання і не тільки. Людмила Бондарук цілком свідомо цього і неодноразово стверджує, що символ можливо трактувати лише в «міждисциплінарному аспекті: у філософії, логіці, математиці, психології, лінгвістиці, літературознавстві, культурології, історії, етнографії, релігієзнавстві»

(С.30). Такий комплексний підхід робить роботу дуже багатогранною та інформаційно насиченою. Водночас, дисертантка ще більше ускладнює своє завдання, намагаючись поєднати в один вузол багато суміжних, а подекуди віддалених проблем, умовно кажучи, «не обов'язкових» у контексті цієї роботи.

Першим ускладнюючим фактором є те, що символ вписується у структуру символістського нарративу, таким чином, залучаючи аспекти структуралізму та наратології. Другим ускладнюючим чинником є те, що теоретичні постулати розглядаються на прикладах творів двох доволі різних авторів – Марселя Пруста та Моріса Метерлінка, а також – різних видів літератури: у Пруста – великі епічні форми, у Метерлінка – малі драматичні форми. Це змушує вдаватися до проблем жанрології та авторської поетики. Більше того, розуміючи надскладну природу символу, витоками якої є прадавнє ритуальне мислення, дисертантка залучає ще й сфери міфологічної та архетипної критики.

Закроюючи своє дослідження таким чином, Людмила Василівна Бондарук ставить перед собою велику кількість дослідницьких завдань, щоразу доповнюючи їх у кожному наступному розділі, а також вимушено розгалужує теоретико-методологічну базу власного дослідження до десятків авторів та концепцій, яка теж упродовж роботи доповнюється та розширюється. Очевидно, дисертантка свідомо йде на такий крок, оскільки накреслює для себе досягнення такої мети: «дослідження структуротвірної ролі та особливостей функціонування символу як універсального засобу літературної *полісистеми* на *всіх* текстових рівнях символістського нарративу; на матеріалі творчості Марселя Пруста й Моріса Метерлінка спроба показати, як саме символ у якості домінантного образу в ієрархії засобів творить однойменний стиль, впливає на *всю* образну систему твору» (С.22). Отже, поставлена мета відразу передбачає неймовірний обсяг аналізу, і можна віддати належне дисертантці за її дослідницьку сміливість.

Відразу зазначу, що, попри таку багат шаровість та багатовекторність, робота вирізняється чіткою структурою, логічністю побудови авторської концепції, зрозумілою послідовністю викладу думок та міркувань. Інша річ, що, природно, не всі задекларовані у роботі проблеми отримують однаково виразне

потрактування: деякі аспекти прописуються розлого і вичерпно, деякі – лише побіжно, окремі питання, варті детальнішого аналізу, залишаються лише пунктирно означеними. Але це не можна ставити в докір дисертантці, оскільки, вивчаючи малорозроблену проблему, вона сама визначила і траєкторії дослідження, і авторську стратегію та мала повне право на власний розсуд розставляти акценти, вибудовуючи ієрархію своєї наукової розвідки.

Як видно із поставленої мети, Людмила Василівна обрала відправним пунктом дослідження теорію Юрія Тинянова про «полісистемність» літератури, «в основу якої покладено концепцію гетерогенності, згідно з якою система повинна розгортатися не лише як статична синхронія, але і як динамічна поліхронія» (С.19). І оскільки «літературна система, – за визначенням дисертантки, – це гетерогенні відносини між різними видами діяльності, не лише літературними» (С.19), – то це дає їй право довільно інтерпретувати елементи системи, які перебувають у постійному русі, здійснюючи різний нетотожний вплив на різних учасників та реципієнтів літературного процесу. Таке бачення літератури як гетерогенної та нестатичної системи відкриває доволі широкий простір для інтерпретації літературних явищ і допускає можливість іншого «неканонічного» прочитання текстів чи довільного аналізу крізь призму зміни ієрархій, як, наприклад, аналіз творчості Марселя Пруста у контексті розвитку символізму попри те, що традиційно його вважають імпресіоністом.

Можна визнати, що найбільш сильними позитивними рисами роботи є такі. Не зважаючи на те, що дисертація захищається як теоретико-літературна, у ній є цінні напрацювання з інших літературознавчих галузей. Передусім це стосується історії зарубіжної літератури (дисертантка має рацію, стверджуючи, що в українському літературознавстві відсутнє прустознавство, і, очевидно, її робота є першою спробою виправити цей прикрий факт; не набагато більше є напрацювань щодо творчості М.Метерлінка). Окрім того, різні розділи частково заповнюють прогалини у площинах історії української літератури, порівняльного літературознавства, літературного перекладознавства. Найбільш промовистим прикладом цього є детальний аналіз маловідомого для українського читача тексту

драми М.Метерлінка у перекладі Лесі Українки «Неминуча», який досі не був належним чином оприлюдненим і фахово потрактованим.

Ще одним беззаперечним позитивом роботи є те, що вперше в український науковий простір вводяться праці французьких вчених (Жільбера Дюрана, Жана Бюрго, Жана Декоттіні, Крістіана Шелебура, П'єра Брюнеля, Данієля Шаперона та багатьох інших), які досі залишаються неперекладеними, але знання мови дало можливість дисертантці опиратися на їхні висновки та постулати та вільно оперувати уже апробованими у французькій літературній науці концепціями у сфері дослідження символу, міфу, а також прустознавства та метерлінкознавства.

Також, як уже було сказано, робота дуже багатогранна, захоплює у своє силове поле велику кількість малодосліджених питань, значно доповнюючи різні літературознавчі площини. Хоча у ній залучено багато суміжних сфер гуманітаристики, вона не залишає сумніву у її виразній філологічній спрямованості: дисертантка ніде не переступає межу на користь інших галузей, а їхні концепції залучає лише принагідно для увиразнення власних висновків.

Ця беззаперечно позитивна риса роботи парадоксальним чином стає і її слабким місцем. Намагання до всеохопності, на мою думку, є причиною окремих недоліків та недоглядів у роботі, яких можна було би уникнути, якби по-іншому окреслювати силове поле дослідження або обмежити його вужчими рамками.

1. Першим посутнім недоліком, як на мене, є те, що, досліджуючи природу символу та його місце у структурі наративу, Людмила Василівна намагається залучити десятки праць всіх часів і народів, але не бере до уваги теоретичних міркувань самих аналізованих авторів – Марселя Пруста та Моріса Метерлінка, хоча їх є чимало. Так, у найвідомішому літературному трактаті Пруста «Проти Сент-Бева» є цілі розділи, присвячені символу, зокрема здійснений аналіз символізму Бодлера. А у збірці «Пам'яті убитих церков», яку більшість дослідників схильні вважати підготовчим етапом до написання славнозвісної епопеї, осмислення символу набуває універсального різнобічного потрактування. Аналізуючи архітектуру соборів, ритуальні елементи католицької меси, особливості середньовічної музики, твори Рембрандта та безліч інших культурно-

історичних явищ, він щоразу вдається до символу і символізму, зупиняючись не тільки на естетичному чи алегоричному значеннях, а й на їх духовному наповненні, стверджуючи вслід за Джоном Раскіном: «Тільки через Біблію я зрозумів символи Гомера і Горація»¹. Усі ці праці, фактично, є ключем до символістського мислення Пруста та помітно зближують його із символістським світоглядом М.Метерлінка, який особливо виразно прочитується у його монументальних трактатах «Похований храм» та «Скарб смиренних». Останній з них двічі лише побіжно згадується у роботі (С.230, 260), але дисертантка помилково визначає його жанр як «есе» та пропонує власний варіант назви «Скарб сумирних», який деформує авторський задум, нівелюючи біблійну конотацію – християнського смирення. У контексті такої дисертації ці праці мали би бути першорядними, а їх залучення до аналізу, безсумнівно, допомогло би краще збагнути роль символу у світогляді та художньому мисленні аналізованих авторів, але дисертантка їх чомусь проігнорувала.

2. Складається враження, що Людмила Бондарук недооцінює знакову природу символу, позаяк цілком оминає увагою семіотику, лише у переліку існуючих підходів до інтерпретації символу зазначає, що, поряд з іншими, існує й семіотичний підхід (С.18, 21, 32). Натомість у роботі фігурує термін «символогічний аналіз» (С.4, 25, 97), вочевидь, запозичений у М.Мамардашвілі, але це не конкретизується. Праці семіотиків, практично, відсутні. Ю. Лотман у теоретико-методологічній базі є, але чомусь виявляється представником наратології. А його ґрунтовна праця «Семіосфера» зовсім не згадується ні у тексті роботи, ні у списку літератури, як й інші праці представників Тартуської семіотичної школи. Хоча «семіосфера» в окресленні авторської моделі і картини художнього світу, як на мене, більше відповідає природі художньо-образного мислення, ніж використовуваний у роботі термін «символічна сітка», який хибує термінологічною неточністю через небажану подвійність значення.

3. Ця прогалина щодо розуміння симіозису призводить до ще одного недоліку – надмірного, як мені видається, ототожнення понять «символ» –

¹ Пруст М. Памяти убитых церковей. Москва. Ад Маргинем Пресс. 2017. с.47.

«архетип» – «міф» – «концепт». Безперечно, ці явища дуже тісно переплітаються і співіснують, але це не означає, що їх не можна остаточно розмежувати. Авторка подекуди забуває, що основною визначальною відмінністю символу є його двоскладова структура, на чому неодноразово наполягали дослідники, а найдокладніше обґрунтував Г.-Г.Гадамер в «Істині і методі». Тому найбільше сумнівів виникає при прочитанні третього розділу, де символами постають час та простір. Не впевнена, що можна обґрунтувати, що час сам по собі є символом. Беззаперечно, час є центральним концептом епопеї Пруста «У пошуках утраченого часу», осердям усієї Прустівської семіосфери. Він виражається через численні символи: годинника, потоку річки, сходу і заходу сонця, опалого листа, снігу та ін. Але для того, щоби стверджувати, що сам час стає символом (С.117), – необхідно вказати, **що** саме він символізує. Це саме стосується центральних концептів Метерлінкової творчості – страху і смерті, які оприсутнені різними символічними образами, але складно уявити, **що** можуть символізувати вони самі.

4. Посутня неточність впадає в око у підрозділі 1.4. «Міфокритика в історико-літературному аспекті». Послідовно аналізуючи виникнення шкіл міфокритики, Людмила Василівна на першу позицію ставить англо-американську школу, починаючи з Едварда Тайлора та Ендрю Ленга. На другу позицію ставить німецьку школу, репрезентовану Адельбертом Куном, Фрідріхом Мюллером та ін., навіть долучає до неї А.Шопенгауера та Ф.Ніцше і стверджує, що «Німецька школа сформувалась у другій половині XIX ст.» (С.67). Однак, жодним словом не згадує *справжніх зачинателів* наукового дослідження міфу – міфологічної школи братів Грімів та інших представників Гейдельберзької школи романтиків, які першими актуалізували міфологічну тематику в європейському науковому просторі. Адже, як відомо, «Німецька міфологія» Якоба Грімма вийшла друком у 1835 р., але вона була вже майже підсумковою працею Гейдельберзького гуртка, основний розквіт якого припадає на 1805-1809 рр., в той час як Е.Тайлор почав публікувати свої праці лише з 1861 року, а Е.Ленг тільки народився у 1844, а його перші праці з'явилися аж у 1880-х роках.

5. Ще один небажаний «зсув» у рецензованому дослідженні спричинений тим, що Людмила Бондарук беззастережно і «автоматично» зараховує Моріса Метерлінка до французької літератури, називаючи обох аналізованих письменників «класиками французького символізму» (С.5), у теоретико-методологічній базі згадує лише дослідників французької літератури (С.24), і стверджує, що практичне значення роботи, окрім іншого, «визначається тим, що її результати можуть бути використані в процесі підготовки лекцій та проведення семінарів із... курсу літератури Франції» (С.26). Хоча загалом із тексту дисертації видно, що дисертантка усвідомлює, що символ, закорінений у міфічне мислення найбільше визначається **національним** міфом, сукупністю релігійних поглядів, **національною** картиною світу. Не зрозуміло, чому ж тоді з поля зору дослідниці випадає той факт, що М.Метерлінк все-таки бельгійський письменник, більше того – представник фламандського етносу, і що ця національна ідентичність докорінно відрізняє його від М.Пруста. Звичайно, ніхто не заперечить, що він писав свої твори французькою мовою, але у цьому випадку мова не є визначальною для світогляду, системи цінностей і авторської семіосфери.

Дисертантка один раз згадує, що, начебто є суперечки щодо приналежності М.Метерлінка до французької чи бельгійської літератури (С.229), хоча насправді в усіх відомих мені джерелах, у тому числі на сайті Нобелівської премії, він однозначно названий бельгійським письменником. Також у роботі побіжно зазначено, що «Метерлінк був прихильником так званого фламандського містицизму» (С.260); і дещо більше уваги звернено на таку деталь, що у ремарках до драми «Напрошена» є чітка вказівка, що в кімнаті стоїть фламандський годинник, і це для автора мало значення. Але цього не достатньо, адже, виходячи з національної специфіки світогляду двох письменників, можна стверджувати, що вони належали до кардинально протилежних літератур: Пруст – до великодержавної, імперської, а тому його символістське мислення більше універсальне, загальне, а Метерлінк – до колоніальної, яка упродовж століть повинна була доводити свою окремішність та значущість, тому його символізм має виразно національне забарвлення.

6. Інші недоліки є незначними і на них можна було би зовсім не звертати уваги, якби робота не була теоретичною та філологічною. Маю на увазі, що подекуди трапляються термінологічні неточності та мовностилістичні огріхи. Так, упродовж усієї роботи її авторка послуговується терміном «герой», застосовуючи його і до усіх персонажів епопеї Пруста, і до усіх дійових осіб драм Метерлінка (СС. 37, 106, 112, 115, 120, 125, 138-140.... і т.д.), хоча, як відомо, цей термін має свої обмеження щодо вживання. Також дисертантка не розмежовує термінів поетичний/поетологічний (С.25), нерідко вдається до терміна «пограничний» / «граничний» чи «рубіж» / «рубіжний» замість «межовий» (СС. 174, 199, 205, 207, 210, 258, 260).

В основному робота написана вправним стилем, однак, іноді з'являються русизми, наприклад, «розшифровка» замість «розшифрування» (С.35), «замовчати» замість «замовкнути» (С.199), «являє» замість «становить» (С.267, 312), «потусторонне» замість «потойбічне» (С.209), «обломки» замість «уламки» (С.225), «першгородний» замість «перворідний» (С.246), а також численні вживання слова «якості», не властиві українській мові (СС.102, 106, 128, 129, 152, 173, 248, 254, 257, 312 ... і т.д.). Зрідка є стилістичні недоліки: «Запозичення, які може собі дозволити драматургія від наратології, мають двоїстий характер. Насамперед, **економічний**, для того щоб не розширювати без потреби термінологічний апарат» (С.94) – очевидно, мало би бути «економний»; «Французька література... густо рясніла символістами» (С.224), «міра впливу зарубіжного наслідування на становлення національної драматургії» (С.227); тавтології «міф відображає картину світу, відображення якої ми знаходимо...» (С.33), «Характеристика, якою починає Леся Українка характеризувати Метерлінка...» (С.240); неправильне написання та відмінювання імен іншомовного походження – «Стріндберг» (С.21), «на думку Ж.Деріда» (як відомо, це прізвище і подібні імена та назви не відмінюються) – «Роздуми про Дон Кіхота» (С.40), «згідно з Фраєм» чи краще – «згідно з концепцією Фрая» або «на думку Фрая», друкарські огріхи – «експлікується» (С.34), «словами» (С.136), «скоригували» (С.225), «вважав» (С.246) і т.п.

Загалом же дисертація Людмили Бондарук залишає позитивне враження. Вона інформативно насичена, логічно продумана, зацікавлює своєрідним авторським баченням не вирішених на сьогодні літературознавчих проблем та їх нешаблонним осмисленням. Дисертантка поставила перед собою непрості завдання і зуміла знайти підходи до їх розв'язання, вправно володіючи сучасною методологією, термінологічним інструментарієм, навичками аналізу літературного твору. Робота пройшла належну апробацію на численних міжнародних та українських конференціях, її положення оприлюднені в одноосібній монографії та 22 наукових статтях, з яких 5 – у закордонних виданнях. Автореферат чітко і повно висвітлює основний зміст дисертації. Водночас робота накреслює багато векторів подальших можливих досліджень.

Усе вище зазначене підводить до висновку, що рецензована дисертація «Роль символу в структурі символістського наративу (на матеріалі творів Марселя Пруста і Моріса Метерлінка) виконана на належному рівні, відповідає шифру пошукуваної спеціальності та профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03, усім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зокрема пп. 9-10 та 12-13 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а її авторка, Бондарук Людмила Василівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури.

доктор філологічних наук,
професор кафедри теорії і методики
української та світової літератури
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Зоряна Лановик